

המוציא לחם

‘פה סח’: המנהג שמוציא את המילה “לחם” מאוצר המילים המדוברות בחג הפסח

נח ד' ה'ן ל'ריב וימ'ה). משכך, כדי למנוע את ה'מריבה' עם התינוקות, ראוי לקרוא ללחם העוני' בשם 'מצה' דווקא ולא בשם 'לחם', ועל ידי כך תמנע הקטטה.

בדורינו הופיעו לראשונה הגהותיו של הגאון רבי ישעיה פיק – ברלין (תפ"ה – תקנ"ט) על ספר 'התשבי' (בהוצאת 'מכון הרב מצליח' תשס"ה), וענינו הרואות שבקושי הוא מסכים עם דברי בעל 'התשבי': **“טעם הרב המחבר דחוק למאוד, דאם כן כל דברים טמאים לא יזכר בשמם, ולמה חששו דוקא בזה? אלא ודאי דאין לחוש בכל מיני טמאים לשמא יאכל על ידי נשיאת שמותם על שפתיו, הואיל דבדל מהם כל ימיו, משא"כ בזכרון 'לחם' וכן במדינות ששותין 'שכר' כל השנה שפיר נזהרין קצת בפסח מלהזכיר”**.

היינו, אכן כלפי לחם ובירה 'נזהרים' קצת בפסח מלהזכיר' כיון שאין אדם בדל מהם כל השנה, ומתוך הרגלו במאכלות ובמשקאות אלו של חמץ, אם יזכיר אותם – חוששים שמא יבוא לאכלם. אולם בשאר מיני איסורים, שאדם אינו אוכל מהם כל ימות השנה, אין סיבה שלא להזכירם בשמם.

לפי טעם זה שנתן 'התשבי', והחזיקו אחריו הפרי מגדים והגר"י פיק, מסתבר לומר שאין המנהג כולל את עצם אמירת המילה 'חמץ', כי אם איזכור של מוצרי החמץ המובהקים, בהם ניתן לחשוש שמא יבואו לאכלם ושהתינוקות יבואו לידי מריבה בבקשתם את הלחם אליו הם מורגלים בכל השנה. אולם ראוי לדעת שמדברי הרה"ק רבי יצחק אייזיק מקומרנא עולה סיבה אחרת למנהג זה, כשסיבה זו מגדירה לכאורה באופן שונה את כללי המנהג, וכך כתב בספרו 'היכל הברכה' (דברים יב כא): **“וכן בימי פסח לא יאמר כמה נפשי משתוקק לאכול ולשתות חמץ ומה אעשה, כי חמץ הוא לתא דעבודה זרה, ולא ישמע על פך כתיב, ואסור להזכיר שם אלהים אחרים, ואסור לחשוב בו כלל, כי הוא קיא צואה סידחון וטינוף, אין בו חיות ושמץ טוב כלל. וכן חמץ בפסח סם המות אלהים אחרים הוא, לא יזכירו ולא ישמע על פיו. אבל קודם הפסח יאמר: כמה הייתי רוצה לאכול חמץ בפסח כי טוב ומבושם הוא ומה אעשה – אסור עלי ואבי שבשמים גזר עלי”**.

הוא אומר: המילה 'חמץ' היא כשם של עבודה זרה, ולא זו בלבד שאסור להזכירו ולהשמיעו בפה, אלא אסור אפילו להרהר ולחשוב בו. ונראה אפוא שאיסור זה כולל את עצם המילה 'חמץ' – השם הכולל, והן את סוגי החמץ השונים, לפי שהכל בכלל עבודה זרה.

אפס כי ראיתי לרש"צ שיק בספרו 'תורה שלמה' (סטמ"ר תרס"ט. פרשת האזינו) שיצא בדברים תקיפים נגד בעל 'התשבי' ולאחר שהוא שואל מדוע אכן לא מצינו כן בכל האיסורים, שלא יקראו בשמם, הוא מוסיף וכותב: **“צחוק עשה במה שאמר שאין מזכירין 'לחם' בחג הפסח, וכי לא ברך מעולם בחג הפסח על המצה 'המוציא לחם מן הארץ'. ולא אמר 'הא לחמא עניא”**.

ואין בדבריו כדי תמיחה, שכן ברור שאין איסור בדבר, אלא מנהג טוב הוא גרידא והחזיקו בו רבים וטובים, ורק במקום שאפשר – אפשר. מה גם שכאמור הרי זה מקרא מפורש שהמצה היא 'לחם'. אלא שבכדי שלא ישיחו בו התינוקות, או משום לתא דעבודה זרה, בא המנהג שלא יעלה על שפתיו בין אדם לחבירו, אולם דברי קדושה כבברכות ואמירת ההגדה אין כל חשש.

ובעצם התמיהה מדוע דווקא על איסור זה של חמץ מצאנו קפידה שכזו שלא להזכירו בשמו, היה נראה לבאר ע"פ דברי רבינו האריז"ל (שעה"כ דרושי הפסח דרוש ג ודרוש ו) אשר גילה לנו את סוד חג הפסח, שהוא נוטריקון: **“פה סח”**. ובספרי החסידות מבואר שבימים אלו ראוי במיוחד לשמור על נקיין הדיבור וטוהר המילים, ולכן דווקא בחג הפסח הקפידו שלא לומר בפה את שמות המאכלים האסורים בפסח.

מהמשפחות המיוחסות שבחצר חסידות “באבוב” היא משפחת “בייגל”. הרה"ח רבי פישל בייגל מפאדגור' היה חסיד נלהב של הרה"ק הקדושת ציון הי"ד. ואף בנו הרה"ח רבי ישראל הסתופף בצל הקודש. והנה, בימי חג הפסח, היה מנהגם של האדמו"רים לבית באבוב שלא לקרוא לבני משפחה זו בשמם: **“בייגל”**. זאת מפני שהבייגל הוא מאכל של חמץ! (הגדה של פסח ‘בית צדיקים’ עמ' רטו).

שורשה של הקפדה מעניינת זו נעוץ במנהגם של חסידים ואנשי מעשה, בכמה וכמה קהילות בישראל, שבמשך כל ימי חג הפסח היו נזהרים שלא להוציא מפהם את המילה: **“לחם”**. והיו כאלה שגם הקפידו שלא להזכיר מוצרי חמץ מפורסמים כמו: “בירה” וכיוצא בזה, כדוגמת הבייגל.

היו שאפילו החמירו לעצמם, שאם מבלי משים כינו דבר המותר לאכילה בפסח בשם של חמץ, שוב לא היו אוכלים ממנו. כך, למשל, מסופר על הרה"ק רבי יצחק אייזיק מזדיטשוב שמסיבה זו לא היה שותה 'שליבוביץ' הגם שהיה 'כשר לפסח' (פאר יצחק, לבוב תרפ"ח, פרק כה אות ז): **“בסוף ימיו פסק אמנם מלשתות בפסח את המשקה הנעשה משיזפים, שליאוואוויץ בלע"ז, משום מעשה שהיה, שכשגגה היוצאת מלפני השליט קרא פעם אחת את המשקה ההיא בשם 'יין שרף' – 'בראנפנץ', שם המיוחד למשקה של חמץ, ומאז לא שתה בפסח משקה זה. אבל ציוה למקורביו בפירוש שלא לפרסם חומרא זה בין העם כי הרי זה כגזירה שאין רוב הצבור יכולים לעמוד בה”**.

וכיוצא בזה מסופר על המהר"ם שיק (דרכי משה החדש, מארגיטא תש"ב. אות כב): **“פעם אחת הפך בחור אחד את המצה על השולחן. ואמר בחור אחד שעמד אצלו, שהמצה היא חמץ. ורבינו שמע ושאלי: מפני מה? והשיב: מפני שהפך המצה לצד אחר. ושאל (לפנינו בתרגום מאדיש): 'היכן כתוב דין זה שבאופן כזה המצה היא חמץ'. אבל אמר: יען שאמרו שהוא חמץ, יסלקו עתה מהשולחן ויגררו המקום”**. מעניין לציין שהיחמירו כיוצא בזה אפילו על 'שרויה', ואפילו כשהדבר נאמר כמהתלה גרידא. וכך סיפרו על הרה"ק רמ"מ מלויבאוויטש שנמנע מלאכול מאכל אשר אמרו עליו בדרך צחות כי הוא 'קניידלאך' – כופתאות, אותם נוהגים לאכול המקלים בשרויה ('אוצר מנהגי חב"ד', ניסן, עמ' מז).

המקור הראשון והקדום ביותר הידוע לנו על מנהג זה הוא בדברי החכם רבי אליהו בחור בספרו 'התשבי' (איזנא ש"א. אות ד, ערך דבר): **“קורין לחזיר דבר אחר (פסחים ג ב). ונראה לי הטעם, כדי שלא לזכור שמו בפני התינוקות וידרשו וישאלו עליו ויבואו לידי אכילה, כמו שאין זוכרין שם לחם בפסח מטעם זה”**.

מתוך שהוא בא להסביר את הכינוי 'דבר אחר' הניתן לאותה חיה מתועבת, מזכיר 'התשבי' גם את המנהג שאין אומרים את המילה 'לחם' בפסח. ו'התשבי' מסביר את טעם המנהג, שהוא גדר וסייג כדי שלא ישמעו התינוקות את המילה 'לחם' ויבואו להתעניין אחריו, ושלא יבואו חלילה לידי אכילתו.

רבינו הפרי מגדים (תפ"ז – תקנ"ב), בספרו 'נטריקון' (בילגורייא תר"ע. קו י'), מביא את דברי 'התשבי' והוא מטעים את דבריו באמירה נעימה: **“החם גדול אמר מילתא וחכמה היא... כמו בפסח שנותנין מצה לתינוק, אומרים: 'אתן לך מצה', ולא מזכירין כלל שם 'לחם', כי המצה לחם הוא, לחם עוני, וכן שאין שם לחם אין יוצאים ידי חובה בלילה הראשונה, אלא שאם יזכירו שם 'לחם' המורגל אצלם כל השנה יאמרו: זה לחם זה לחם, יצעקו: תן לנו לחם של כל השנה, ולכן במקום מריבה קורין מצה ולא יהיה מריבה, ושיחת חולין של ת"ח צריכין לימוד, ודפח"ח ושפתים יושק”**.

מחדד אפוא הפרי מגדים ואומר כי בוודאי המצה היא 'לחם', ומקרא מלא דבר הכתוב (דברים טז ג): **“מצות – לחם עוני”**, וכל עוד אין למצה את ההגדרה ההלכתית של 'לחם' אי אפשר לצאת בו ידי חובת אכילת מצה. ולמרות הכל, ראוי שלא להזכיר את שם 'לחם' בפסח. לפי שהתינוקות אינם יודעים להבחין ולהבדיל שזה לחם המותר בפסח וזה לחם האסור בפסח, ומתוך שישמעו כי המצה היא לחם יבקשו בתוקף לחם כהרגלם ככל השנה.

הפרי מגדים מסיים את דבריו ב'משחק מילים' נאה: **“מצה”** יכולה לבוא במשמעות של 'לחם עוני', והיא גם יכולה לבוא במשמעות של מחלוקת וקטטה (השוה: ישעיה